

Şârihlerin Sarf İlminin Gelişimindeki Rolü ve Katkıları: Cürcânî'nin Şerhu'l 'İzzî Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme

The Role and Contributions of Commentators in the
Development of Sarf Science:
An Analysis of Jurjânî's Work Sharh Al-'İzzî

Dr. Öğr. Üyesi Şehmus ÜLKER¹

¹Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Şırnak
· sehmusulker82@hotmail.com · ORCID >0000-0003-0296-1385

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Eylül/September 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20 Aralık/December 2024

Yıl/Year: 2024 | **Sayı – Issue:** 57 | **Sayfa/Pages:** 259-275

Atf/Cite as: Ülker., Ş. "Şârihlerin Sarf İlminin Gelişimindeki Rolü ve Katkıları: Cürcânî'nin Şerhu'l 'İzzî Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 57, December 2024: 259-275.

ŞÂRİHLERİN SARF İLMİNİN GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ VE KATKILARI: CÜRCÂNÎ'NİN ŞERHU'L 'İZZÎ ADLI ESERİ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

ÖZ

Tarihsel süreçte Arap dili grameri alanında önemli eserler telif edilmiştir. Bunlardan biri de sarf ilmiyle ilgili Zencânî'nin (öl. 660/1262 (?)) *el-İzzî fi't-tasrîf* adlı çalışmasıdır. Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf*'i sarf alanında telif edilen muhtasar eserlerdendir. İlgili çalışma, muhtasar bir eser olmasına rağmen sarf ilminin birçok konusunu ihtiva etmektedir. *el-İzzî fi't-tasrîf*, yazıldığı günden bu yana ilim çevreleri arasında büyük bir rağbet görmüş ve sarf ilminin tahsil edilmesinde önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Sarf ilmiyle ilgilenen birçok kişi Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf*'i üzerine şerhler kaleme almıştır. Bu âlimlerden biri de Seyyid Şerif Cürcânî'dir (öl. 816/1413). Arap dilinin önemli âlimlerden biri olan Cürcânî, farklı alanlarda birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerden biri de Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf* adlı eseri üzerine yazdığı *Şerhu'l-'İzzî* adlı eseridir. Cürcânî, söz konusu eserinde konu sıralaması açısından Zencânî'nin eserindeki sıralamaya bağlı kalmıştır. Cürcânî, müellifin metnini sadece şerh etmekle kalmamış, meselelerin eksik kalan yanlarını tamamlayarak ek bilgilere de yer vermiştir. Bazı durumlarda ise soru cevap yöntemini uygulayarak musannifin metni ile ilgili muhtemel sorulara da cevap vermiştir. Doküman inceleme ve literatür taraması şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmada Cürcânî'nin *Şerhu'l-'İzzî* adlı eseri ele alınmıştır. Bu bağlamda Cürcânî'nin şerhi; içerik, metod, üslûp, dil ekollerine yaklaşımı, etkilendiği Arap dili âlimleri, meselelerin eksik yanlarını tamamlaması, muhtemel itirazların cevaplarına yer vermesi açısından incelenmiştir. Böylece bu çalışma, hem şârihin *Şerhu'l-'İzzî* adlı eserindeki şerh metodunu hem de eserin Arap diline olan katkısını ortaya koymayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Sarf, Zencânî, Cürcânî, *Şerhu'l-'İzzî*.

THE ROLE AND CONTRIBUTIONS OF COMMENTATORS IN THE DEVELOPMENT OF SARF SCIENCE: AN ANALYSIS OF JURJÂNÎ'S WORK SHARH AL-'IZZÎ

ABSTRACT

Throughout history, significant works have been written in the field of Arabic grammar. One notable work in morphology is *al-'Izzî fi't-tasrîf* by/of az-Zanjânî (d. 660/1262). This work is a concise yet comprehensive treatment of morphological topics. Since his publication, *al-'Izzî fi't-tasrîf* has been highly regarded in scholarly circles and has served as a crucial resource for the study of morphology. Many scholars interested in the science of morphology have written commentaries on az-Zanjânî's *al-'Izzî fi't-tasrîf*. Among these scholars is Sayyîd Sharîf al-Jurjânî (d. 816/1413), a prominent figure in Arabic linguistics who authored numerous works in various fields. One of his notable works is the commentary *Sharh al-'Izzî* on az-Zanjânî's *al-'Izzî fi't-tasrîf*. In his commentary, Jurjânî adheres closely to the structure of Zanjânî's original work. He not only explains the text but also provides additional information to address any gaps in the subject matter. Furthermore, he employs a question-and-answer method in some cases to address potential questions related to the author's text. Jurjânî's commentary, *Sharh al-'Izzî* adheres closely to Zanjânî's original text while supplementing it with additional information to address any gaps. In some instances, he employs a question-and-answer approach to clarify potential ambiguities in the text. This study explores Jurjânî's commentary in terms of its content, methodology, style, approach to linguistic traditions, influences from other scholars, and its efforts to address any shortcomings in the original work. The objective of this study is to elucidate both Jurjânî's commentary method and the contributions of *Sharh al-'Izzî* to the field of Arabic linguistics.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Morphology, Zanjânî, Jurjânî, Shar al-'Izzî.

GİRİŞ

Sarf, Arapça kelime yapısıyla ilgilenen bir ilim dalıdır.^[1] Çalışmamızın konusu olan Cürcânî'nin *Şerhu'l- 'İzzî* adlı eseri, sarf ilmiyle alakalı olduğu için konuya giriş yapmadan önce sarf hakkında kısaca bilgi verilecektir. Sarf (صرف) kelimesi lügatte: “Çevirmek, döndürmek” gibi anlamlara gelmektedir.^[2] İstilahta ise dilciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ayrıca bazı âlimler sarfı, tasrif şeklinde de isimlendirmişlerdir.^[3] Zencânî, sarf ilmi hakkında telif ettiği *'İzzî* adlı eserinde tasrifî şu şekilde tanımlamıştır: “*Asl-ı vâhid (kök kelime) olan kelimeyi istenilen manayı elde etmek için değişik kalıplara dönüştürmektir.*”^[4] İbn Akîl (öl. 769/1367) ise sarfı tasrif şeklinde de isimlendirerek şu şekilde tarif etmiştir: “*Tasrif: Arapça kelimenin yapısını; kelimenin harflerinin asl, ziyade, sahih, illetli olması ve benzeri bakımlardan araştıran ilimdir.*”^[5]

Sarf ile alakalı meseleler, ilk etapta nahiv ilminin konularıyla birlikte ele alınmıştır. Erken dönem dilcilerden Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb*'ının ilgili iddiayı önemli ölçüde kanıtladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının ikinci yarısının büyük bir kısmı sarf ile ilgili meselelerden oluşmaktadır.^[6] Bu yöntem daha sonra yazılan Müberred'in (öl. 286/900) *el-Muktedâ'b*'i^[7], Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Mufassa'l*'i^[8] ve İbn Mâlik'in (öl. 672/1274) *el-Elfiyye'si*^[9] gibi nahiv ilmiyle ilgili telif edilen eserlerde uygulanmış ve bu kitapların son kısımlarında sarf ile alakalı konular incelenmiştir. Daha sonraki süreçte sarf ile

[1] Hulusi Kılıç, “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/136; Ali Sevdî, *Arapça Dilbilgisi Sarf* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 19-20.

[2] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1993), 9/189; Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhim b. Abdülvehhâb ez-Zencânî, *'İzzî* (Sarf Cümlesi İçerisinde), (İstanbul: Şifa Yayınevi 2012), 166; Kılıç, “Sarf”, 36/136.

[3] Bk. İbnu'l-Hâcib, Cemâlüddîn Ebü Amr Osmân b. Ömer, *eş-Şâfiye fi 'İlmi-Tesrif*, thk. Derviş el-Cüveydî, (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2008), 11; Ebü Muhammed Bahâ'üddîn İbn Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Mahmud Mustafa Halâvî, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1996), 2/580; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu'l-ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007), 122; Muhammed b. Ali, Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfi istilâhati'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn), 1996, 1/20; Mehmet Bağış, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü Uygulamaları- Beydâvî Tefsiri Örneğinde-* (İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2020), 190; Şehmus Ülker, *İbn Akîl ve Elfiyye Şerhi*, ed. Emin Cengiz (Ankara: İlahiyât yayınları, 2021), 97.

[4] Zencânî, *'İzzî*, 166.

[5] İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/580; Ülker, *İbn Akîl ve Elfiyye Şerhi*, 97.

[6] Sarf ile ilgili konular için örneğin bk. Sîbeveyh, Ebü Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l- Hancî, 2004), 3/529, 4/21.

[7] Bk. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber, el-Müberred, *el-Muktedâb*, thk. Muhammed Abdulhalik 'Azîme (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, ts.), 2/95.

[8] Bk. Ebul Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi san'ati'l-'rab*, thk. İmîl Bedî' Ya'kub (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 356.

[9] Bk. İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Elfiyyetu İbn Mâlik* (İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2023), 121, 136.

İlgili müstakil eserler telif edilmiştir. Ebû Osmân el-Mâzinî (öl. 249/863), Sîbeveyhi tarafından telif edilen *el-Kitâb*'taki sarf ile ilgili konulardan istifade ederek *Kitâbü't-Tasrîf* adında bir eser yazmıştır.^[10] Dolayısıyla tarihi süreçte sadece sarf ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır.^[11] Zencânî tarafından telif edilen *el-İzzî* adlı meşhur eser sarf ilmine dair telif ettiği muhtasar bir çalışma olup^[12] üzerine birçok şerh kaleme alınmıştır.^[13] Söz konusu şerhlerden biri de Cürçânî'nin *Şerhu'l-İzzî* adlı eseridir.^[14]

Yapılan araştırma neticesinde sarf ilmi alanında telif edilen Cürçânî'nin *Şerhu'l-İzzî* adlı eseri ile ilgili şimdiye kadar Türkiye'de akademik olarak müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Sadece Cürçânî'nin söz konusu eseri ile Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) şerhini mukayeseli bir şekilde ele alan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu yüksek lisans tezinde Cürçânî ile Sa'deddin et-Teftâzânî tarafından Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf* adlı eseri üzerine telif ettikleri şerhler mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.^[15] Çalışmamızda ise sadece Cürçânî'nin *Şerhu'l-İzzî* adlı şerhi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Zencânî ve Cürçânî ile söz konusu eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Cürçânî'nin eseri, içerik, metod, üslûp, dil ekollerine yaklaşımı, etkilendiği Arap dili âlimleri, meselelerin eksik yanlarını tamamlaması, muhtemel itirazların cevaplarına yer vermesi açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu önemli eser ile ilgili şimdiye kadar Türkiye'de akademik olarak müstakil bir çalışma yapılmamış olması, bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

[10] Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/ 136.

[11] Bk. Kılıç, "Sarf", 36/ 136-137; Mahmut Tekin, "İzzî'ye Yapılan Şerhler Bağlamında 'Ali el-Eş-nevî'nin 'İzzî Tekmilesi'", *Journal of History School*, 51 (Nisan 2021), 1380.

[12] Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hâci Halife, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabi, ts.), 2/1138-1140.

[13] Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/253.

[14] Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerif" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/136.

[15] Bk. Meryem Doğru, *Şerif Cürçânî ile Teftâzânî'nin Şerhu Tasrîfül-İzzî Adlı Eserlerinin Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

1. ABDULVEHHÂB EZ-ZENCÂNÎ VE EL-‘İZZÎ FÎ’T-TASRÎF ADLI ESERİ

Tam ismi, Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdülvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî'dir (öl. 660/1262 (?)).^[16] Kaynaklarda hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aslen Zencanlı olan İzzeddî'nin Tebriz'de bir müddet yaşadktan sonra Horasan'ı dolaşmış, Buhara'ya gitmiş ve yeniden Tebriz'e dönmüştür. Zencânî, sarf, nahiv, lugat, meânî, beyan alanlarında hatırı sayılır eserler telif etmiştir. Zencânî'nin vefatıyla ilgili farklı tarihler verilmiştir.^[17]

Zencânî'nin söz konusu eseri, *el-‘İzzî fî’-tasrîf, et-Tasrîful-‘İzzî, el-Mebâdi fî’-tasrîf, et-Tasrîf* gibi isimlerle de bilinmektedir.^[18] Eser içinde yer alan ibarelerin anlaşılır olması sarf ilminin kurallarını kısa bir şekilde anlatması ve ele alınan kuralların örneklerle açıklanması gibi bazı özelliklerinden dolayı âlimlerin beğenisini kazanmış ve ders kitabı olarak okutulmuştur.^[19] Söz konusu eser, Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinlerden biridir. Zencânî'nin *el-‘İzzî fî’-tasrîf*'ini, Sa‘deddin et-Teftâzânî ve Cürçânî başta olmak üzere birçok âlim tarafından şerh edilmiştir.^[20]

Sarf ilminin önemli konularını içeren Zencânî'nin bu eserinde sarf ilminin tanımı yapıldıktan sonra fiil, sülâsî, rubâî, mücerred ve mezîd şeklinde taksim edilmiştir. Müellif sülâsî mücerredin bâblarını incelemiş, akabinde sülâsî mezîd ve rubâî mezîd konularını ele almıştır. Zencânî, müteaddî ve lazım fiil konularına değinmiş sonra fiilleri zaman açısından mazî, muzârî ve emir şeklinde taksim etmiştir. Zencânî, daha sonra fiilin nefiy, cezm, nasb edatları ve tekîd nûnları ile beraber gelme durumunu ele almış ve son olarak muda‘af, idğam, mu‘tell, ism-i fâil, ism-i mef‘ul, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet ve mehmûz, gibi konulara da yer vererek eserini bitirmiştir.^[21]

[16] Bk. Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu‘at fî tabâkâtî'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 2005), 585; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A‘lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, 2002), 4/179; Özel, “Zencânî, İzzeddin”, 44/253-254; Nihat Tarı, *Teftâzânî ve Sa‘dîni Adlı Şerhi*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 22; Mahmut Tekin, “‘Alî el-Kârî ve Tasrîfu’z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”, *Artuklu Akademi* 7/2 (2020), 339; Tekin, “‘İzzî’ye Yapılan Şerhler Bağlamında ‘Alî el-Eşnevî’nin ‘İzzî Tekmilesi”, 1380.

[17] Özel, “Zencânî, İzzeddin”, 44/253.

[18] Özel, “Zencânî, İzzeddin”, 44/253.

[19] Tarı, *Teftâzânî ve Sa‘dîni Adlı Şerhi*, 24.

[20] Özel, “Zencânî, İzzeddin”, 44/253; Tekin, “‘Alî el-Kârî ve Tasrîfu’z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”, 339-340.

[21] Zencânî, *‘İzzî*, 166-271; Tekin, “‘Alî el-Kârî ve Tasrîfu’z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”, 338.

2. SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ VE ŞERHU'L-‘İZZÎ ADLI ESERİ

Tam adı Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî'dir.^[22] Yaptığı çalışmalarla dikkatleri üzerine çekmiş önemli âlimlerden olan Cürcânî'nin, kaynaklarda Cürcân yakınlarındaki Takü'de dünyaya geldiği kaydedilmektedir.^[23] Çok yönlü âlimlerden olan Cürcânî, kelâm, Arap dili, mantık, felsefe, matematik, astronomi, mezhepler tarihi, fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf gibi aklı ve nakli ilim dallarının hemen hepsi ile ilgili eserler kaleme aldığından “allâme” ünvanını almıştır. Kaynaklarda Cürcânî'nin zeki, müdekkik, muhakkık, derin bir anlayışa sahip, fesahat ve belâgat sahibi, münazaralarda yetenekli bir âlim olduğu geçmektedir. Bereketli bir ömür geçiren, faydalı eserler yazan ve birçok öğrenci yetiştiren Seyyid Şerif Cürcânî, 816/1413 yılında Şiraz'da vefat etmiştir.^[24]

Daha önce değinildiği gibi Zencânî'nin *el-‘İzzî* adlı meşhur eseri, sarf ilmine dair kaleme aldığı muhtasar bir çalışmadır.^[25] Eser, Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinlerden biridir. Zencânî'nin söz konusu eseri, Sa'deddin et-Teftâzânî ve Cürcânî başta olmak üzere birçok âlim tarafından şerh edilmiştir.^[26] Cürcânî'nin *Şerhu'l-‘İzzî* adlı çalışması, şerh türü bir çalışma olduğundan eser hakkında bilgi vermeden önce şerh ile ilgili kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Şerh lügatte: “*Eti kesmek, kapalı bir şeyi açmak, kapalı bir konuyu izah etmek*” gibi manalara gelir.^[27] Şerhler herhangi bir ilim dalında meşhur olan genellikle muhtasar metinler üzerine yazılan, bu eserlerdeki kapalı ibarelerin açıklandığı, eksik kalan yerlerin tamamlandığı, hatalı yerlere işaret edildiği ve örneklerin büyük oranda çoğaltıldığı çalışmalardır.^[28] Dolayısıyla Cürcânî, Zencânî'nin muh-

[22] Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, 643; Ebu'l-Hasanât Muhammed 'Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Matbaatu saâde, 1324), 125; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru'l-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/488-489; Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlm lil-Melâyin, 2002), 5/7; Ömer Rıza, *Kehhâle, Mu'cemu'l-muelliân* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 7/216; Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, 8/134-136; Mehmet Bağış, *Seyyid Şerif Cürcânî*, ed. Hakan Temir- Yavuz Selim Göl (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 27-39.

[23] Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, 8/134; Mahmut Tekin, “Seyyid Şerif ve Nahv-i Mir Adli Eserinin İçerik ve Metod Açısından Değerlendirilmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (2021), 178.

[24] Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, 134-136.

[25] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1138-1140.

[26] Özel, “Zencânî, İzzeddin”, 44/253; Tekin, “‘Alî el-Kârî ve Tasrifü'z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”, 339-340.

[27] Bk. Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/319; Ebu Bekir Muhammed b. Şemsiddin er-Razi, *Muhtaru's-sihah*, thk. Eymen Abdurrezzak eş-Şevvâ (Dimaşk: Dâru'l-Feyhâ'/Dâru'l-Menhel Nâşirûn, 2010), 235; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/497; Muhammed b. Ya'kûb, el-Firûzâbâdî, *Kamûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm Arkasûsi (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), 226; Ülker, *İbn Akîl ve Elfiyye Şerhi*, 20.

[28] Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555.

tasar bir şekilde telif ettiği *el-‘İzzî fi’t-tasrîf* adlı eserini ayrıntılı bir şekilde şerh etmiştir. Ayrıca şârih müellifin metnini sadece şerh etmekle kalmamış, meselelerin eksik kalan yanlarını tamamlayarak sarf ilmi ile ilgili ek bilgilere de yer vermiştir.

2.1. Şerhu’l-‘İzzî’de Ele Alınan Konular

Cürcânî’nin söz konusu eseri sarf ilmi ile ilgili konuları içermektedir. Şârih, şerhini yazarken her ne kadar Zencânî’nin *el-‘İzzî fi’t-tasrîf*’inin konu tertibine bağlı kalmışsa da gerekli gördüğü yerlerde bazı konuları da eklemiştir. Cürcânî, şerhine besmele, hamdele ve salvele ile başlamış hemen akabinde sarfın sözlük ve ıstılah anlamlarını ele alarak sarf konularına giriş yapmıştır. Daha sonra Zencânî’nin *el-‘İzzî fi’t-tasrîf*’te yer vermediği^[29] ıstikâk konusuyla ilgili bilgilere yer vermiştir.^[30] Daha sonra fiilin kısımlarıyla devam etmiştir. Şârih burada fiilin sülâsî, rubâî, mücerred, mezîd bölümlerini ve sâlim fiil konusunu ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.^[31] Cürcânî, salim fiil konusunu ele alırken nahiv ve sarf âlimlerinin sâlim fiil hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir.^[32]

Cürcânî, fiilleri müteaddî ve lazım olmaları açısından ele almış konunun daha iyi anlaşılması için gerekli gördüğü ek bilgilerle meseleleri ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Ayrıca şerhinde müteaddî fiilin lazım fiil yapma yollarını da anlatmıştır.^[33] Şârih, daha sonra fiilleri mazî, muzârî ve emir olarak zaman açısından sınıflandırmasını ve çekimlerini ele almış akabinde fiilin nefiy, cezm, nasb edatları ve tekîd nûnları ile beraber gelme şeklini incelemiştir.^[34] Ayrıca Cürcânî, muzaraat harflerin anlamı,^[35] lâ-i nâfiye ve lâ-i nâhiye arasındaki farklar,^[36] sülâsî mücerredin ism-i fâil ve ism-i mef’ul kalıpları,^[37] gibi konulara da yer vermiştir.

Cürcânî, muda’af konusunu işlerken öncelikle *‘İzzî*’nin ibaresinde verdiği muda’af’ın tanımındaki kelimeleri şerh ederek daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.^[38] Daha sonra muzâaf ile ilgili idğam konularını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.^[39] Şârih, mu’tell konusunu ele alırken öncelikle mu’tell kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamlarına, illet harflerinin isimlendirilmesine değinmiş daha sonra *‘İzzî*’nin

[29] İzzüddîn ez-Zencânî, *‘İzzî*, 166.

[30] Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, thk. Muhammed el-Zefzâf (Kahire: Dârut-Talâî, 2017), 21-29.

[31] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 29-51.

[32] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 34-35.

[33] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 51-53.

[34] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 54-90.

[35] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 62.

[36] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 70.

[37] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 85.

[38] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 91-92.

[39] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-‘izzî*, 94-100.

metninde geçen mu'tell fiil kısımlarını geniş bir şekilde açıklamıştır.^[40] Cürcânî, mehmûz konusunu incelerken öncelikle tanımını yapmış daha sonra kısımlarına değinmiş, bazen konuyla alakalı gelebilecek sorulara cevap vermiş ve konuyu ayrıntılı bir şekilde şerh etmiştir.^[41] Cürcânî, ism-i zaman ve ism-i mekân, konularını işlerken Zencânî'nin *el- 'İzzî fi't-tasrîf*'te bunların tanımlarını yapmadığını ifade etmiş, konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle ism-i zaman ve ism-i mekân'ın tanımlarını yaparak konuyu ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.^[42] Şârih, ism-i âlet, konusunda Zencânî'nin *el- 'İzzî fi't-tasrîf*'te metnini geniş bir şekilde şerh etmiştir.^[43] Cürcânî, daha sonra masdar-ı merre ve masdar-ı nevi gibi konulara da yer vererek Zencânî'nin söz konusu eserindeki ibareleri ayrıntılı bir şekilde izah ederek şerhini bitirmiştir.^[44]

2.2. Şerhu'l-'İzzî'nin Metodu

Cürcânî, *Şerhu'l-'İzzî* adlı eserinde kelime ve konu analizinden oluşan bir metod takip etmiştir. Konuları izah ederken duruma göre öncelikle '*İzzî*'nin ibaresinde geçen kelimelerin sözlük ve ıstılah anlamını vermiştir.^[45] Örneğin Cürcânî, Zencânî'nin eserinde geçen "sarf" ifadesini değerlendirirken öncelikle onun sözlük ve ıstılah olarak iki manasının olduğunu belirtmiş daha sonra konu kapsamında bilgilendirmelerde bulunmuştur.^[46] Aynı şekilde muzârî fiil konusunu ele alırken de önce sözlük ve ıstılah manasına değinmiş daha sonra meseleyi geniş bir şekilde şerh etmiştir.^[47]

Şekil açısından şerhler üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi metnin başında قال ya da قوله şerhin başında da أقول ifadelerinin bulunduğu şerhlerdir. İkincisi şerhin başında قوله ibaresiyle sadece şerh edilen metnin verildiği şerhlerdir. Üçüncüsü ise hem metnin hem de şerhin ibarelerinin iç içe verildiği şerh türleridir.^[48] Cürcânî'nin *Şerhu'l-'İzzî* adlı eseri, birinci kısımda geçen şerh çeşitlerindedir.^[49]

Cürcânî, şerhinde '*İzzî*'nin metnini قال veya قوله şeklinde verdikten sonra أقول diyerek musannifin metnini geniş bir şekilde izah etmiştir.^[50] Örneğin Cürcânî, sâlim fiil ile ilgili '*İzzî*'nin metnini şerh ederken önce müellifin metnini قال keli-

[40] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 100-150.

[41] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 150-161.

[42] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 161-165.

[43] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 165-166.

[44] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 167-168.

[45] Meryem Doğru, *Şerif Cürânî ile Teftâzânî'nin Şerhu Tasrîfül-'İzzî Adlı Eserlerinin Mukayesesi*, 55.

[46] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 21-29.

[47] Bk. Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 60-61.

[48] Şensoy, "Şerh", 38/556.

[49] Bk. Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 21-168.

[50] Cürcânî, *Şerhu tasrîfil-'İzzî*, 79.

mesiyle vermiş daha sonra أقول diyerek konuyu geniş bir şekilde şerh etmiştir.^[51] Ayrıca Cürçânî'nin bu yöntemini şerhin geneline yaydığı görülmektedir.^[52]

Cürçânî, şerhinde musannifin metninde yaptığı konu sıralamasının nedenlerine dair yorumlara da yer vermiştir.^[53] Örneğin Zencânî *el- 'İzzî*'de tasrifin tanımından sonra fiil konusuna yer vermiştir.^[54] Cürçânî, metnin ilgili kısmını şerh ederken Arap dilinde kelimenin isim, fiil ve harf şeklinde üç kısma ayrıldığını zikretmiş ve ismin bunlardan önce anlatılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Zencânî'nin *el- 'İzzî* adlı muhtasar eserinde fiil ile alakalı konuların isim ile ilgili konulardan daha fazla olduğu için musannifin önce fiil konusuyla başladığını ifade etmiştir. Ayrıca tasrif ilminin konusuna girmediği için de musannifin *el- 'İzzî*'de harf konularına yer vermediğini de belirtmiştir.^[55] Yine şârih, musannifin sırasıyla mazi, muzârî ve emir fiillerini bu şekilde ele alış nedeni hakkında da yorumlarda bulunmuştur.^[56] Dolayısıyla şârih şerhinin birçok yerinde musannifin ele aldığı konu sıralamasıyla ilgili yorumlarda bulunmuş ve bu yöntemi eserin birçok yerinde uygulamıştır.^[57]

Cürçânî, şerhinde gereksiz uzatmalardan da kaçınmıştır. Ele aldığı konuyu fazla uzatmamak için bazı örnekler vermiş geriye kalan örneklerin de buna kıyas edilebileceğini ifade etmiştir.^[58] Şârih diğer yerlerde de daha önce ele aldığı konuyu tekrara gerek olmadığını belirterek gereksiz uzatmalardan kaçınmıştır.^[59] Cürçânî, eserinde anlamı açık olmayan kelimeleri izah etmeye çalışmıştır. Örneğin mu'tel fiil konusunu şerh ederken önce musannifin metnini vermiş daha sonra metinde geçen zamirin merciiini açıklamıştır.^[60] Dolayısıyla şârih burada zamirin merciiini vererek hem yanlış anlamaların önüne geçtiği hem de konunun daha iyi anlaşılmasını sağladığı söylenebilir. Cürçânî, bazen ele aldığı konunun önemini vurgulamak için "تفككür eden" "تفككür et",^[61] "فاعتبر "dikkate al",^[62] "على المتأمل "تفككür eden için gizli olarak kalmaz"^[63] gibi ifadeleri kullanmıştır.^[64]

[51] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 33.

[52] Bk. Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 21-168.

[53] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 29.

[54] Zencânî, *'İzzî*, 166.

[55] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 29, 30.

[56] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 54.

[57] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 29, 30, 35, 41, 52, 89, 91, 99, 121, 129.

[58] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 116.

[59] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 116.

[60] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 102.

[61] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 98.

[62] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 116.

[63] Cürçânî, *Şerhu tasrifil- 'izzî*, 81, 146.

[64] Doğru, *Şerif Cürânî ile Teftâzânî'nin Şerhu Tasrifül-'İzzî Adlı Eserlerinin Mukayesesi*, 59.

2.3. Şerhu'l-'İzzî'nin Üslûbu

Üslûp lügatte: “*İzlenen yol, benimsenen tarz*”^[65] gibi anlamlara gelmektedir. Dil ve edebiyat alanında ise üslûp kişinin duygu düşünce ve heyecanını anlatma biçimi, dili kullanma şekline denilmektedir.^[66] Üslûp; ilmî üslûp, edebî üslûp ve hatâbî üslûp olarak üç kısma ayrılmaktadır.^[67] İlmî üslûp: Bilimsel çalışmaların yazımında kullanılmaktadır. Bu üslûbun en önemli özelliği, ilmi ifade titizliği ve anlamının açık olmasıdır.^[68] Dolayısıyla ilmî üslûp, ilmi gerçekleri anlatan, akla hitap eden, anlamı açık ve anlaşılır ifadelerle sahip bir anlatım biçimidir.^[69] Edebî Üslûp: İster manzum ister mensur olsun, edebî eserlerin telif edilmesinde kullanılan bu üslûbun en önemli özelliği estetiklidir.^[70] Dolayısıyla güzellik, bu üslûbun en önemli özelliklerindedir.^[71] Hatâbî üslûp: Hutbe ve konuşmalarda kullanılan bir anlatım tarzıdır.^[72]

Çalışmamızın konusu olan Cürcânî'nin söz konusu eseri daha önce değindiğimiz gibi şerh türü bir eserdir. Dolayısıyla Cürcânî hakkında, Zencânî'nin eserini okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamak için mecazlı ifadelerden kaçınarak akla hitap edecek şekilde açık ve anlaşılır bir şekilde şerh etmeye çalıştığı söylenebilir. Buna göre Cürcânî'nin söz konusu eserini ilmî üslûp ile yazdığını söylemek mümkündür. Örneğin Zencânî, *el-'İzzî* adlı eserinde fiilin kısımları konusuna kısaca değinmiştir.^[73] Cürcânî ise metnin bu kısmını ele alırken fiilin ya sülâsî ya da rubâî olduğunu, bu fiillerin asıl kök harflerinin üç harfli ise sülâsî, dört harfli ise rubâî olduğunu ifade etmiştir. Bu fiillerden de her birinin içerisinde zait harf yoksa mücerred, asıl kök harflerine ilave harf varsa mezîd fiil olacağını beyan etmiştir. Söz konusu zait harflerin de sülâsî fiilde en fazla üç harf, rubâî fiilde ise en çok iki harf olabileceğini zikretmiştir. Bu fiillerin de her birinin ya sâlim ya da gayrı sâlim olacağını ifade etmiştir. Daha sonra Cürcânî metne gelebilecek muhtemel sorulara da yer vererek bu sorulara cevap vermiştir.^[74] Dolayısıyla Cürcânî'nin, burada muşannifin metnini mecazlı ifadelerden kaçınarak açık ve anlaşılır bir şekilde ilmî üslûba uygun olarak şerh ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca konuyu sadece

[65] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/473.

[66] İsmail Durmuş, “Üslûp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/383-385.

[67] Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *Belâgatü'l-vadiha* (Beyrut: Mektebetu Daru'l-Fecr, 2014), 24-29.

[68] Durmuş, “Üslûp”, 42/383.

[69] Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *Belâgatü'l-vadiha*, 24; Tari, *Teftâzânî ve Sa'dîni Adlı Şerhi*, 78; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ani-Bedi' İlimleri) Arap Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 30.

[70] Durmuş, “Üslûp”, 42/383.

[71] Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *Belâgatü'l-vadiha*, 25; Bolelli, *Belâgat*, 31.

[72] Durmuş, “Üslûp”, 42/384.

[73] Zencânî, *'İzzî*, 166.

[74] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 29-32.

şerh etmekle kalmamış okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak için bazı ek bilgilere de yer vermiştir.

2.4. Dil Ekollerine Yaklaşımı

Cürcânî, *Şerhu'l-'İzzî* adlı eserinde sarf ilmiyle ilgili konuları ele alırken bazen dil ekolleri arasında meydana gelmiş ihtilafli konulara da yer vermiştir. Örneğin kelimenin aslını ele alırken Basra ve Kûfe Arap dili ekollerinin konuyla alakalı yaklaşımlarına değinmiştir.^[75] Basra dil ekolünün görüşüne göre kelimenin aslı masdar, Kûfe dil ekolünün görüşüne göre ise mâzî fiildir.^[76] Cürcânî'nin eserinde konuyla ilgili yaptığı açıklamalarından Basra dil ekolünün görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.^[77]

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında tartışma konusu olan başka bir konu da emr-i hâzırın mebniliği veya mu'rablığı meselesidir. Lâm harfi ile yapılan emir fiiline dönüşen fiilin mu'rab olması hususunda her iki dil ekolü arasında görüş birliği bulunurken, emr-i hazır konusunda ise ihtilaf vardır.^[78] Kûfe dil ekolüne göre أَفْعَلْ kalıbında olan emr-i hâzırın aslı لَتَفْعَلْ olup sıkça kullanımdan ötürü ل harfi düşmüştür. Dolayısıyla Kûfeli dil âlimlerine göre emr-i hazır mahzûf olan ل harfiyle meczûm olduğu için mu'rabtır. Basra dil ekolüne göre ise fiilde asl olan mebni olmasıdır. Kendisinden muzaraat harfî düştükten sonra emr-i hazırın isme benzeyerek mu'rab olacak bir tarafının kalmadığını ve bundan dolayı mebni olması gerektiğini ifade etmişlerdir.^[79]

Cürcânî'nin bu konuda yaptığı açıklamalardan Basra dil ekolünün yaklaşımını tercih ettiği anlaşılmaktadır.^[80] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buna göre Cürcânî'nin eserinde daha çok Basra dil ekolünün görüşlerini benimsediğini söylemek mümkündür.

2.5. Etkilendiği Arap Dili Âlimleri

Cürcânî, eserinde sarf ilmiyle ilgili kaideleri delillendirirken Arap dili âlimlerinden istifade etmiştir. Dolayısıyla Cürcânî, *Şerhu'l-'İzzî* adlı eserinde birçok Arap dili âliminden etkilenmiş ve onların görüşlerine atıfta bulunmuştur. Cürcânî'nin eserinde atıfta bulunduğu Arap dili âlimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

[75] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 23.

[76] İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, Abdurrahmân, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyi-ne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Hasan Hamed (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016), 1/217.

[77] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 24.

[78] Tarı, *Teftâzânî ve Sa'dîni Adlı Şerhi*, 111.

[79] Bk. İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2/59-80; Tarı, *Teftâzânî ve Sa'dîni Adlı Şerhi*, 111.

[80] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 71.

2.5.1. Halîl b. Ahmed (öl. 175/791)

Cürcânî, bazen yalnızca Halîl b. Ahmed'in görüşünü nakletmekle yetinmiş ve herhangi bir tercihte bulunmamıştır.^[81] Bazen de söz konusu nakilde Halîl b. Ahmed ile Sîbeveyhi'nin aynı görüşte olmadıklarına dikkat çekmiştir. Söz gelimi Cürcânî, şerhinde Halîl b. Ahmed'e göre لن kelimesinin aslının ل ve أن'den meydana geldiğini, Sîbeveyhi'ye göre ise لن'nin başlı başına bir kelime olduğunu ل ve أن'den oluşmadığını ifade ederek herhangi bir tercihte bulunmadan her ikisinin ismini zikretmiştir.^[82] Başka bir yerde de Sîbeveyhi ile görüş birliğine dikkat çekilmiştir.^[83]

2.5.2. Sîbeveyhi (öl. 180/796)

Cürcânî'nin kendisinden nakil yaptığı dilcilerden biri de Sîbeveyhi'dir. O, Sîbeveyhi'den atıfta bulunurken bazen sadece görüşünü nakletmiştir.^[84] Bazen de nakille beraber tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır.^[85] Cürcânî, şerhinde incelediği bir meselede Sîbeveyhi'nin, Halîl b. Ahmed ile farklı görüşte olduklarına,^[86] diğer bir konuda da aynı görüşte olduklarına dikkat çekmiştir.^[87] Başka bir yerde Yûnus b. Habîb ile bir konudaki görüş farklılığına dikkat çekilmiştir.^[88] Eserinin diğer bir yerinde ise Sîbeveyhi'nin görüşünü Basra dil ekolünün görüşüyle beraber zikretmiştir.^[89]

2.5.3. Yûnus b. Habîb (öl. 182/798)

Yapılan araştırmalar neticesinde Cürcânî'nin eserinde Yûnus b. Habîb'in ismine değinerek konuyla ilgili görüşüne bir yerde değinilmiş, diğer bir yerde de Sîbeveyhi ile bir konuda farklı düşündüğü nakledilmiştir.^[90]

2.5.4. Ahfeş (öl. 215/830)

Cürcânî'nin kendisinden nakil yaptığı diğer bir dilci de Ahfeş'tir. Cürcânî, konu kapsamında Ahfeş'in görüşünü zikrederken bazen sadece nakletmekle yetin-

[81] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 43.

[82] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 68.

[83] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 155.

[84] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 43, 68.

[85] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 122.

[86] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 68.

[87] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 155.

[88] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 81.

[89] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 75.

[90] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-'izzî*, 80-81; Doğru, *Şerif Cürânî ile Teftâzânî'nin Şerhu Tasrifil-'İzzî Adlı Eserlerinin Mukayesesi*, 83.

miştir.^[91] Kimi zaman da Ahfeş'in görüşünü zikrettikten sonra gerekçeli delillerle ona katılmadığını belirtmiştir.^[92]

2.5.5. Zemahşerî (öl. 538/1144)

Cürcânî, şerhinde Zemahşerî'nin görüşlerinden yararlanmıştı. Bu bağlamda Cürcânî, bazen Zemahşerî'nin eserine bazen de bizzat adını zikrederek kendisine atıfta bulunmuş ve görüşüne yer vermiştir.^[93] Dolayısıyla özetle denilebilir ki Cürcânî, sarf kaidelerini delillendirirken birçok Arap dili âliminden istifade etmiş ve onlardan alıntılar yapmıştır.

2.6. Meselelerin Eksik Yanlarını Tamamlaması

Cürcânî, eserinde musannifin metnini şerh ederken, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve meselelerin eksik kalan yanlarını tamamlamak için ek bilgilere yer vermiştir. Örneğin Cürcânî, Zencânî'nin *el-İzzî* adlı eserinde^[94] geçen şâz^[95] kavramını ele alırken علم diyerek söz konusu kavrama açıklık getirmiştir. Cürcânî, Arap dilinde kullanılan şâz kavramını, “çok ya da az kullanılmasına bakılmaksızın kıyasa^[96] aykırı olan” şeklinde açıklamıştır.^[97] Dolayısıyla şârih burada şâz kavramının Arap filolojisinde kullanılan anlamını izah etmiştir. Böyi lece Cürcânî hakkında, Zencânî'nin söz konusu eserinin eksik kalan yanlarını tamamlamaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Şârih bazı durumlarda فنقول lafzını kullanarak ek bilgiler vermiştir. Örneğin zaman açısından fiilleri ele alırken fiilin belirli bir zamana bağlı olduğunu ifade etmiş, mazi fiilin geçmiş zaman anlamı taşıdığını, muzari'nin gelecek veya şimdiki zaman anlamı taşıdığını, emir fiilinin ise gelecek zaman anlamı ifade ettiğini belirtmiştir.^[98]

[91] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 117.

[92] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 123.

[93] Bk. Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 45, 47, 66.

[94] Zencânî, *İzzî*, 170.

[95] Şâz: Sözlükte “genel kabule ve kurallara aykırı olmak” anlamına gelen şezz (şüzüz) kökünden türeyen şâz kelimesi: Arap dilinde az ya da çok kullanılmasına bakılmaksızın Arap dili kurallarına, yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan kelime ve yapıları ifade etmektedir. Bk. Soner Gündüzöz, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/384.

[96] Arap dili âlimleri kıyası, “aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine...) benzerinin hükmünü vermek” anlamında, terim olarak kullanmışlardır. Zülfişkar Tüccar, “Kıyas”, (Arap Dili), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/538.

[97] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 39.

[98] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 54.

Cürcânî, sâlim fiil konusunu şerh ettikten sonra konunun daha iyi anlaşılması için mîzân-ı sarfî^[99] meselesine değinmiştir. Ayrıca sarf ve nahiv âlimlerine göre sâlim kavramını ele almış ve sâlim fiil ıstılahının sarf ve nahiv âlimlerine göre aynı olmadığını örnek vererek açıklamıştır. Söz gelimi Cürcânî, sâlim ıstılahının sarf ve nahiv âlimleri açısından farklılık arz ettiğini, sarf âlimlerine göre sâlim fiilin asıl harflerinden birisinin illet harfleri, hemze ve tad‘if olmaması gerektiğini belirtmiş, nahiv âlimlerine göre ise sâlim, kelimenin sonunda herhangi bir illet harfinin bulunmaması olarak açıklamıştır. Örneğin نصر fiili hem sarf hem de nahiv âlimlerince sâlim, رمى fiili ise her iki gruba göre gayrı sâlim olarak kabul edilmiştir. باع fiili sarf alimlerince gayrı sâlim, nahiv alimlerince sâlim kabul edilmiştir. اسلقتى fiili ise sarf alimlerince sâlim, nahiv alimleri tarafından ise gayrı sâlim olarak kabul edilmiştir.^[100] Dolayısıyla burada şârih musannifin metninde değinmediği konuları geniş bir şekilde ele alarak meselenin eksik kalan taraflarını izah etmiştir.

2.7. Muhtemel İtirazların Cevaplarına Yer Vermesi

Cürcânî, eserinde bazı durumlarda soru cevap yöntemini takip ederek okurun aklına gelebilecek muhtemel sorulara cevap vermeye çalışmıştır. Cürcânî, وقائل أن يقول “biri söylerse”,^[101] فإن قيل “şayet denilirse”,^[102] şeklindeki sorulara yer vermiştir. Bu soruların cevaplarına ise قلنا “Deriz”,^[103] ويجاب “ona şöyle cevap verilir”,^[104] ويجاب “derim”,^[105] قلت “derim”,^[105] ويجاب “ona şöyle cevap verilir”,^[106] gibi ifadelerle yer vermiştir.^[107]

Cürcânî, فإن قيل ifadesini kullanarak “lazım fiilin müteaddi fiil yapılabildiği gibi müteaddi fiil de lazım fiile dönüştürülebilir mi?” şeklinde muhtemel bir soru sormuş daha sonra قلنا ifadesini kullanarak sülâsî olan müteaddi fiilin infial ve iftial bablarına dönüştürerek lazım fiil şekline dönüştürülebileceğini zikretmiştir.^[108] Dolayısıyla Cürcânî, bazı durumlarda konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için

[99] Mîzân-ı sarfî: Gerek fiil gerek isim kalıplarında asıl ve ziyade harflerle bunların hareke ve sükûnları bir ölçüye göre belirlenmektedir. Kadîm dilcilerden beri kullanılan ve mîzân-ı sarfî ismi verilen bu ölçüt “feale” (فعل) dir. Kökün ilk harfi fâ, ikinci harfi ayın, üçüncü harfi lâm’a tekabül etmektedir. Eğer kelime dört harfli ise mîzânın sonuna bir lâm (فعلل), beş kök harfli ise bir lâm daha (فعللل=سفرجل) gibi eklenmektedir. Kelimede zâit harf veya harfler varsa mîzanda karşılıklı yerlerine konularak ölçüt belirleme yapılmaktadır (تفعلل gibi.) Mîzana “vezin” (binâ, sîga), ona uygun düşen kelime kalıbına da “mevzun” denilmektedir. Kılıç, “Sarf”, 36/136.

[100] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 33-35.

[101] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 29, 61, 82.

[102] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 31, 32, 41, 61, 62, 65, 98, 103.

[103] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 41, 62, 65, 98, 106, 117, 139.

[104] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 29, 82.

[105] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 103, 117.

[106] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 32.

[107] Doğru, *Şerif Cürânî ile Teftâzânî'nin Şerhu Tasrifil-‘İzzî Adlı Eserlerinin Mukayesesi*, 57-58.

[108] Cürcânî, *Şerhu tasrifil-‘izzî*, 53.

soru cevap yöntemini kullanarak ek bilgiler verdiği görülmektedir. Ayrıca şârihin bu yöntemi eserinin birçok yerinde uyguladığı fark edilmektedir.^[109]

SONUÇ

Zencânî'nin *el-‘İzzî fi’l-tasrîf* adlı eseri sarf ilmine dair telif ettiği muhtasar bir çalışmadır. Tarihi süreçte birçok âlim Zencânî'nin söz konusu eserine şerhler telif etmiştir. Cürcânî de Zencânî'nin eserine *Şerhu’l-‘İzzî* adlı bir şerh telif etmiştir. Cürcânî'nin değerli açıklamalar ve ek bilgilerle yazdığı bu şerhi, günümüze kadar ulaşmıştır. Cürcânî'nin şerhi sarf ilmi ile ilgili konuları içermektedir. Şârih, şerhini yazarken her ne kadar Zencânî'nin *el-‘İzzî fi’l-tasrîf*'inin konu tertibine bağlı kalmışsa da gerekli gördüğü yerlerde de bazı konuları ilave etmiştir.

Cürcânî, eserinde kelime ve konu analizinden oluşan bir metot takip etmiştir. Şekil açısından ise metnin başında قال veya قوله ibareleri bulunan ve şerhin başında أقول ifadelerinin geçtiği şerh türünde yazıldığı tespit edilmiştir. Cürcânî, eserinde dil ekolleri arasında meydana gelmiş ihtilafı konulara da değinmiş ve daha çok Basra dil ekolünün görüşlerini benimsediği fark edilmiştir. Ayrıca eserinde birçok Arap dili âliminden etkilenmiş ve söz konusu eserinde onların görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bazı durumlarda atıfta bulunduğu âlimlerin görüşleri arasında tercihte bulunurken bazen de herhangi bir tercihte bulunmadan sadece nakletmiştir.

Cürcânî, şerhinde ilmî bir üslup kullanarak Zencânî'nin eserini okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamak için, anlamı açık ve anlaşılır ifadelerle şerh etmiştir. Ayrıca şârih müellifin metnini sadece şerh etmekle kalmamış, meselelerin eksik kalan yanlarını tamamlamak için gereksiz uzatmalardan da kaçınarak ek bilgilere de yer vermiştir. Cürcânî, eserinde bazı durumlarda soru cevap yöntemini takip ederek okurun aklına gelebilecek muhtemel sorulara cevap vermeye çalıştığı da tespit edilmiştir. O, bu yöntemle Zencânî'ye yapılması muhtemel bazı eleştirileri de geri çevirmektedir.

[109] Cürcânî, *Şerhu tasrîfîl-‘izzî*, 56, 58, 60, 63, 70, 93.

KAYNAKÇA

- Bağış, Mehmet. *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü Uygulamaları- Beydâvi Tefsiri Örneğinde-* İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2020.
- Bağış, Mehmet. *Seyyid Şerîf Cürcânî*, ed. Hakan Temir- Yavuz Selim Göl. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Me'anî-Bedi' İlimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Cârim Ali - Emin Mustafa. *Belâgatu'l-vadiha*. Beyrut: Mektebetu Daru'l-Fecr, 2014.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu'l-ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu tasrifil- 'izzî*, thk. Muhammed el-Zefzâf Kahire: Dârut-Talâi', 2017.
- Doğru, Meryem. *Şerif Cürânî ile Teftâzânî'nin Şerhu Tasrifül-'İzzî Adlı Eserlerinin Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Durmuş, İsmail. "Üslûp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *Kamûsu'l-Muhît*. thk. Muhammed Naîm Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gümüş, Sadreddin. "Cürcânî, Seyyid Şerîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gündüzöz, Soner. "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/384. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâ'üddin el-Hemedânî. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Mahmud Mustafa Halâvî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1996.
- İbn Mâlik, Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh. *Elfiyyetu İbn Mâlik*. İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2023.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 3. Basım. 1993.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât, Abdurrahmân. *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn*. thk. Hasan Hamed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Basım. 2016.
- İbnu'l-Hâcib, Cemâlüddin Osmân b. Ömer. *eş-Şâfiye fî 'ilmi-tasrif*, thk. Dervîş el-Cüveydî, Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 2008.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullâh Hâci Halife. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Kılıç, Hulusi. "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Leknevî, Ebu'l-Hasanât Muhammed 'Abdulhay. *el-Fevâ'idu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Matbaatu saâde, 1324.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber. *el-Muktedâb*. thk. Muhammed Abdulhalık 'Azîme. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, ts.
- Özel, Ahmet. "Zencânî, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Razî, Ebû Bekir Muhammed b. Şemsiddin. *Muhtarû's-Sihah*. thk. Eymen Abdurrezzak eş-Şevvâ. Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ'/ Dâru'l-Menhel Nâşirûn, 2010.
- Sevdî, Ali. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. 4. Basım. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2004.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Buğyetü'l-vu'ât fî ta-bâkâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Abdurrahîm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Tarı, Nihat. Teftâzânî ve Sa'dînî Adlı Şerhi". Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Mevsûatu keşşâfi ıstılâhati'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc, 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tekin, Mahmut. “ ‘İzzî’ye Yapılan Şerhler Bağlamında ‘Alî el-Eşnevi’nin ‘İzzî Tekmilesi’”, *Journal of History School*, 51 (Nisan 2021), 1377-1400.
- Tekin, Mahmut. “‘Alî el-Kârî ve Tasrîfu’z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”. *Artuklu Akademi* 7/2 (2020), 337-362.
- Tekin, Mahmut. “Seyyid Şerîf ve Nahv-i MîrAdlı Eserinin İçerik ve Metod Açısından Değerlendirilmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (2021), 175-199.
- Tüccar, Zülfikar. “Kıyas”. (Arap Dili), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/538-539. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ülker, Şehmus. *İbn Akil ve Elfiyye Şerhi*. ed. Emin Cengiz, Ankara: İlahiyât yayınları, 2021.
- Zemahşerî, Ebul Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Mufasssal fi san’âti’l i’rab*. thk. İmîl Bedî Ya’kub. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999.
- Zencânî, İzzüddîn. *‘İzzî* (Sarf Cümlesi İçerisinde). İstanbul: Şifa Yayınevi, 3. Basım. 2012.
- Zirikî, Hayruddîn. *el-A’lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm lil-Melâyîn, 15. Basım. 2002.